

Lexicography of Sacred Defense Literature

Malika Pourkamalzadeh¹, Ahmad Amiri Khorasani², Mohammad Sadeq Basiri³

Type of article: Original research

Received: 22 March 2024, Accepted: 21 January 2025

Doi: 10.22034/rrl.2025.726554

Abstract

Language is a fundamental social phenomenon, and its use is inevitable in human communication. Over time, users of a language have sought to create effective idioms and expressions, leveraging the resources available to them. Words or expressions that meet the evolving needs of people endure across different periods; those that fail to do so are likely to fade into obscurity and be replaced by newer terms. Both temporal and spatial factors influence this cyclical process.

A critical aspect of this dynamic is the role of linguists, who contribute significantly to the evolution of language by selecting, merging, and repurposing archaic words from ancestral lexicons to craft novel expressions, drawing upon their creativity and intellectual insight. Consequently, to gauge the vitality of a language and its lexicon, it is essential to examine new publications authored by experts in the field.

This study aims to define and elucidate the necessity of compiling a specialized dictionary for resistance literature and sacred defense, while also exploring how these definitions permeate and enrich our literary traditions. Additionally, it seeks to deepen enthusiasts' understanding of the significance and cognitive value of studying the masterpieces of writers and poets. From a sociological perspective, this endeavor is particularly crucial, as it uncovers a wealth of information that reflects diverse customs and cultures, thereby fostering greater familiarity and appreciation among people.

The research methodology employed in this study is analytical and descriptive, grounded in library-based research. The primary objective of this investigation is to contribute to the development and expansion of language and vocabulary, thereby creating a fertile environment to address the demands of experts in the field. Furthermore, it aspires to authenticate and document unique facets of resistance culture and sacred defense.

Keywords: Words, Idioms, Resistance literature, Sacred defense

1. PhD student in Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran (Corresponding author). Email: melikapoorkamal93@gmail.com 0009-0000-0885-4228
2. Professor, Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran. Email: amiri@mail.uk.ac.ir
3. Professor, Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran. Email: ms.basiri@gmail.com

فرهنگ‌نویسی ادبیات دفاع مقدس

ملیکا پورکمال‌زاده^۱، احمد امیری خراسانی^۲، محمدصادق بصیری^۳

دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۳، پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۲

DOI: 10.22034/rri.2025.726554

چکیده

زبان یک پدیده بزرگ اجتماعی است که برای برقراری ارتباط، اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. به مرور زمان مخاطبان، بر اساس ظرفیت‌ها و امکاناتی که زبان در اختیار آنان قرار می‌دهد، واژگان و اصطلاحات جدیدی را به منظور ارتباط مؤثرتر وضع کرده‌اند. این واژگان اگر نیازهای مخاطبان را در دوره‌های مختلف برآورده کنند، به حیات خود ادامه می‌دهند و اگر به هر دلیلی مورد توجه قرار نگیرند، محکوم به انزوا می‌باشند و جای خود را به واژگان دیگر خواهند داد. این چرخه، همواره در طی زمان و در هر زبان رخ می‌دهد. فرهنگ‌نویسی مقوله قابل تأمل و مرتبط به این پدیده اجتماعی، از سویی راهی برای حفظ و بقای واژگان و اصطلاحات از گزند زمانه است و از سوی دیگر، منبعی کاربردی برای مراجعه مخاطبان گوناگون محسوب می‌گردد. ادبیات دفاع مقدس، نوع ادبی نوظهوری در ادبیات فارسی است که از جنبه‌های گوناگون، ظرفیت پژوهشی بسیار گسترده‌ای دارد. روش تحقیق در این مقاله از نوع بنیادی است که به شیوه توصیفی - تحلیلی و بر اساس روش کتابخانه‌ای انجام گرفته است. نگارندگان در این مقاله به موضوع مهم فرهنگ‌نویسی ادبیات دفاع مقدس پرداخته و ضرورت و کاربردهای آن را بیان می‌کنند؛ در نتیجه، در خلال متونی که مطالعه شد، واژه‌های بسیار نادر و ارزشمندی به‌دست آمد که تاکنون در هیچ فرهنگی نیامده است.

کلیدواژه‌ها: واژه‌ها، اصطلاحات، ادبیات پایداری، دفاع مقدس، فرهنگ‌نویسی

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان، ایران (نویسنده مسئول).

Email: melikapoorkamal93@gmail.com

0009-0000-0885-4228

۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

Email: amiri@mail.uk.ac.ir

۳. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

Email: ms.basiri@gmail.com

۱. مقدمه

واژه فرهنگ دارای معانی بسیاری است؛ از جمله اینکه: «هرگاه از کسانی که با کتاب سر و کار دارند، پرسیم که کتاب لغت یا فرهنگ چیست، پاسخ بیشتر ایشان این خواهد بود که لغت‌نامه به کتابی می‌گویند که اگر کسی لفظی را بداند یا بخواند و معنی آن برای او روشن نباشد، با مراجعه به چنین کتابی که الفاظ در آن با ترتیب خاصی، الفبایی یا موضوعی ثبت شده است، به معنی لفظ منظور پی ببرد. این تعریف، نادرست نیست؛ اما ساده‌ترین تعریفی است که از چنین کتابی می‌توان داشت. برای مثال: گاهی می‌خواهیم تفاوت دقیق دو کلمه مترادف را بیابیم، گاهی می‌خواهیم تعریف دقیق اصطلاحاتی را که در یک یا چند رشته از علوم به کار می‌رود پیدا کنیم. گاهی معنی لفظ را می‌دانیم، اما می‌خواهیم طرز کاربرد آن را در جمله و عبارت بشناسیم. از این جاست که در بسیاری از زبان‌های بزرگ و متداول جهان، انواع مختلفی از لغت‌نامه، تألیف و تدوین شده است.» (مقدمه بنیاد فرهنگ ایران: ۱۳۵۷)

در باب چگونگی فرهنگ‌نویسی ایرانیان می‌توان گفت که «فرهنگ‌نویسی ایرانیان را به دو مرحله بسیار جالب می‌توان تقسیم کرد: نخست فرهنگ‌نویسی برای زبان تازی و دوم فرهنگ‌نویسی برای زبان پارسی» (برهان، ۱۳۳۰: ۶۴).

درباره هدف فرهنگ یا دایرةالمعارف، اقوال دیگری از زبان بزرگان این عرصه، مطرح گردیده است؛ به عنوان مثال: «هدف هر دایرةالمعارف این است که وقتی محقق یا محصل یا خواننده‌ای عادی، عنوان خاصی را می‌خواند یا می‌شنود یا در ذهن دارد و خود را محتاج یا راغب به کسب اطلاع در باب آن می‌بیند، بتواند بدون اتلاف وقت، عنوان مورد نظر را در آن دایرةالمعارف به‌دست آورد و اطلاعاتی در باب آن حاصل کند.» (دیباجه مصاحب: ۱۳۸۰) از دیگر اهداف فرهنگ‌نویسی، به‌خصوص فرهنگ‌های متقدم به قول صاحب‌نظرانی چون عباس اقبال، می‌توان به مصون ماندن واژه‌های قدیم از دستبرد زمانه، اشاره نمود (نک. دیباجه اسدی طوسی: ۱۳۱۹).

تمام صاحب‌نظران بر این امر آگاه هستند که فرهنگ‌نویسی، امری بسیار حساس می‌باشد و لازمه ورود به این امر خطیر، داشتن پشتکار قوی و شکیبایی و تحمل

سختی‌ها می‌باشد. در باب قدمت فرهنگ‌نویسی، به این گفته دکتر سعید نفیسی برمی‌خوریم که: «فرهنگ‌نویسی برای زبان فارسی کنونی تقریباً معاصر با فرهنگ‌نویسی برای زبان تازی به دست ایرانیان است.» (دیباجه دهخدا: ۱۳۶۵)

همچنین دکتر محمد معین در فرهنگ فارسی می‌فرماید: «ایرانیان، بسیار دیر به فکر تدوین فرهنگ برای فارسی دری افتادند و ظاهراً فرهنگ‌نویسی در قرن پنجم هجری آغاز گردید.» (معین، ۱۳۹۱: ۳۹) امروزه بر همگان مبرهن است که امر فرهنگ‌نویسی، نیاز به مشارکت و بهره‌گیری از صاحب‌نظران رشته‌های گوناگون دارد. همچنین، برای دستیابی به پیشرفت‌های علمی، وجود فرهنگ در همه زمان‌ها و مکان‌ها ضروری است. «نگاهی به گذشته‌های دور نشان می‌دهد که در مغرب‌زمین به نگارش کتاب‌های تک‌موضوعی توجه داشته‌اند. بقراط بر این باور بود که پهنه دانش بشری، چنان گسترده است که عمر انسان برای بهره‌گیری از آن بسنده نیست و ناگزیر در هر رشته و فنی باید دانش‌نامه‌ای مشتمل بر مسائل مهم آن نوشته شود تا جویندگان را مفید افتد.» (صبور، ۱۳۸۶: ۱۵۴)

هر قومی باید نیازهای علمی و ادبی خود را به وسیله زبان اختصاصی خود برآورده سازد؛ مخصوصاً اینکه زبان و ادبیات، یکی از ارکان مهم قومیت است و سهل‌انگاری در آن باعث لطمه خوردن به اساس ملیت خواهد شد و نمی‌توان به بقا و استقلال ملی گروهی از مردم که فاقد زبان و آثار ادبی قابل توجه هستند، اطمینان داشت: هر گروهی از مردم که بنیان ملیتش به وسیله زبان و ادبیات استوار است اگر با وقایعی که در طی دوران مختلف اتفاق می‌افتد به اساس استقلالش، لطمه‌ای وارد شود، دیر یا زود لطمه‌ای که وارد شده، جبران خواهد شد. اکنون که متوجه این نکته شدیم و اهمیت زبان ملی خویش را دریافتیم، به‌خوبی حس می‌کنیم که تا چه اندازه به انواع کتب فرهنگ احتیاج داریم (نفیسی، ۱۳۵۵: ۲). در تحلیل نمونه‌های والا و ارزشمند ادبی که دارای ارزش‌های جهانی و جاودانی بسیار می‌باشند، آثار دوران ادبیات دفاع مقدس، دارای جایگاه ویژه‌ای می‌باشند. باید به بازنمایی خصیصه‌ها و ظرایف و لطایف و ارزش هنری این آثار بپردازیم و اندیشه نهفته در آنها را کشف کنیم؛ رسیدن به این هدف در گرو

پایگاه‌های قدرت، غصب قدرت و سرزمین و سرمایه‌های ملی و فردی و... شکل می‌گیرند. بنابر این، جان‌مایه این آثار، مبارزه با بیداد داخلی یا تجاوز بیرونی در همه حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و ایستادگی در برابر جریان‌های ضد آزادی است. وجه متمایز این نوع ادبیات از سایر مقوله‌های ادبی، پیام و مضمون آن است. (سنگری، ۱۳۸۰: ۴۵) با ظهور انقلاب باشکوه اسلامی، دامنه محتوایی گسترده‌ای فرا روی شاعران، نویسندگان، پژوهش‌گران و... در عرصه ادبیات فارسی گشوده شد و آنها به همین دلیل به واژگان خاصی برای انتقال مفاهیم تازه، نیاز پیدا کردند. این واژگان در قلمروی معنای مشترکی قرار می‌گیرند؛ بنابر این مسئله این پژوهش، فرهنگ‌نویسی ادبیات دفاع مقدس با بررسی و تحلیل واژگان این فرهنگ لغت در آثار برجسته این حوزه است.

در حوزه تخصصی ادبیات دفاع مقدس، آثار منظوم و منثور فراوانی اعم از خاطره، سفرنامه، رمان، داستان و... نوشته شده است که ترکیبات و اصطلاحات جدیدی فراخور اوضاع روزگار و زمانه و متناسب با موقعیت‌های مذهبی، جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگ عامه در بین این متون به کار رفته است. این واژه‌ها که در حال حاضر بخشی از نوشته‌های معاصر در حوزه دفاع مقدس را تشکیل می‌دهد، تاکنون آن‌گونه که باید و شاید به صورت منسجم و علمی در یک جا گردآوری نشده است؛ به همین دلیل، بهتر دیده‌شد که این کار، تحت عنوان فرهنگ‌نویسی واژگان و اصطلاحات ادبیات دفاع مقدس گردآوری شود.

۲.۱. پیشینه پژوهش

گنجینه‌های ارزشمندی چون فرهنگ دهخدا، فرهنگ معین، فرهنگ عمید و... تألیف شده است که هریک از آنها مورد بررسی و تحلیل پژوهش‌گران قرار گرفته‌اند. اما تاکنون هیچ تحقیقی، به فرهنگ‌نویسی لغات و اصطلاحات در ادبیات دفاع مقدس به صورت جامع و کامل نپرداخته است؛ بنابراین انجام پژوهشی درباره این موضوع، ضروری می‌نماید. در این زمینه می‌توان به «فرهنگ‌نامه جبهه انقلاب اسلامی ایران در جنگ تحمیلی» به قلم سیدمهدی

توضیحات واژه‌ها، بیان اصطلاحات و ترکیبات آثار است که وسیله‌ای است برای فهم متن و رسیدن به آنچه در ورای الفاظ قرار دارد.

اصل موضوع در آثاری که مربوط به ادبیات پایداری می‌شوند، ایستادگی در برابر بی‌عدالتی در همه عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و مقاومت در مقابل جریان‌هایی است که مخالف آزادی هستند. ویژگی‌ای که باعث تفاوت این نوع ادبیات از سایر انواع ادبی شده است، درون‌مایه و محتوایی است که به مخاطب انتقال می‌دهد. به عبارت دیگر آثاری با این مضمون در بیشتر مواقع، مظلومیت‌های مردمی را نمایان می‌کنند که به دست نظام‌های مستبد قربانی شده‌اند. این آثار، امید به آینده را به مخاطب القا می‌کند و نوید پیروزی نزدیک را می‌دهد، مردم را به مبارزه و پایداری در برابر ظلم و ستم فرامی‌خواند، آزادی و آزادی را می‌ستاید و به سرزمین خود و شهیدان وطن، ارج می‌نهد (سنگری، ۱۳۸۰: ۴۵). در تعریف دیگری گفته شده است که: ادبیات پایداری در تلاش است تا به محقق کردن اهداف خود به وسیله به‌تصور کشیدن شرایط سخت و طاقت‌فرسایی که انسان با آن مواجه است، بپردازد و تصویر دشمنی را که در پی از بین بردن انسان است، نمایان سازد. ادبیات پایداری نقش مهمی در آگاه کردن مردم و احترام به حریم ارزش‌ها دارد. ادبیات پایداری به فراهم کردن پایه‌های حضور واقعی انسان می‌پردازد تا در برابر افرادی که زندگی خود را بر ارزش‌های ثروت‌اندوزی، آزمندی و قدرت‌طلبی استوار کرده‌اند، بایستد (رحمان‌دوست، ۱۳۷۹: ۱۶۶).

۱.۱. بیان مسئله

لزوم فرهنگ‌نویسی به‌ویژه در حوزه‌های تخصصی، بر کسی پوشیده نیست. در دوره معاصر، ادبیات پایداری یک حیطه تخصصی بسیار مهم است که به دلیل نوپایی و نوظهوری آن در گستره تاریخ ادبیات، آنچنان که درخور است، مورد بررسی و پژوهش قرار نگرفته است. «ادبیات پایداری معمولاً به آثاری اطلاق می‌شود که تحت تأثیر شرایطی چون اختناق و استبداد داخلی، نبود آزادی‌های فردی و اجتماعی، قانون‌گریزی و قانون‌ستیزی با

برای دستیابی به استقلال و آزاد شدن از سلطه استبداد، مخصوصاً در قسمت‌هایی از اروپای غربی و آمریکا که به دنبال کنترل کردن مردم در عرصه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بوده‌اند، به روش‌های مختلف در آثار ادبی تجلی یافته است. می‌توان به جست‌وجوی ریشه ادبیات پایداری در جنگ‌های جهانی که با تفکرات کشورگشایی و سلطه‌جویی، نژادپرستی قومیت‌ها (بروز دیکتاتوری فاشیسم آلمان، ایتالیا) و طرفداری کشورهای مختلف از آنها همراه بوده است، پرداخت. (رحمان‌دوست، ۱۳۷۹: ۱۵۰) باید به این موضوع اشاره کرد که ریشه ادبیات پایداری این نیست؛ بلکه این معنا تنها جنبه رسمی و کلاسیک آن است که وارد ادبیات به معنی اخص شده است و می‌تواند مدّ نظر قرار بگیرد. درواقع ادبیات پایداری در ایران از زمان مشروطه بر سر زبان‌ها افتاد و در برخی کتب وارد گردید اما خمیرمایه این نوع ادبی از گذشته هم وجود داشته است. ولی باید خاطرنشان کرد که در دوره معاصر، ادبیات پایداری در ایران اغلب با دفاع مقدس (جنگ هشت‌ساله با عراق) شناخته می‌شود و بخش اعظمی از ادب پایداری در زمان حاضر را، ادبیات دفاع مقدس شکل می‌دهد.

بر هیچ صاحب‌نظری پوشیده نیست که امر «فرهنگ‌نویسی»، امری خطیر، حساس است و داشتن پشتکار قوی و شکیبایی و تحمل سختی‌ها، لازمه این کار است. امروزه ثابت شده است که امر فرهنگ‌نویسی، کاری گروهی است و نیاز به بهره‌گیری از صاحب‌نظران رشته‌های گوناگون دارد. در عین حال ضرورت وجود فرهنگ در همه زمان‌ها و مکان‌ها لازمه پیشرفت‌های علمی است. «نگاهی به گذشته‌های دور نشان می‌دهد که در مغرب‌زمین به نگارش کتاب‌های تک‌موضوعی توجه داشته‌اند. بقرای بر این باور بود که پهنه دانش بشری چنان گسترده است که عمر انسان برای بهره‌گیری از آن بسنده نیست و ناگزیر در هر رشته و فنی باید دانش‌نامه‌ای مشتمل بر مسائل مهم آن نوشته شود تا جویندگان را مفید افتد» (داریوش صبور، ۱۳۸۶: ۱۵۴).

در فرهنگ‌نویسی کارهای زیادی صورت گرفته و فرهنگ‌های لغت، فرهنگ‌های دستوری، فرهنگ‌های تلمیحات، فرهنگ اساطیر و فرهنگ‌های پیشینه و کار و

فهمی هم اشاره کرد که در ۸ جلد به سال ۱۳۸۱ در نشریه پایداری تهران به چاپ رسیده است. این فرهنگ‌نامه، مجموعه‌ای است شامل افکار، اعتقادات، باورها، پسندها، دلبستگی‌ها، روابط، رفتارها، گفتارها و عرف و عاداتی که در جبهه‌های جنگ تحمیلی رایج بوده‌است. مطالب آن براساس خاطرات و روایت صد و پنجاه هزار رزمنده از سراسر کشور در سال‌های ۱۳۶۶-۱۳۷۸، در قالب یازده موضوع منتشر شد. و همچنین تحقیقی مختصر، تحت عنوان «آشنایی با اصطلاحات رایج در دفاع مقدس» به قلم مصطفی سجّاد وجود دارد که در سال ۱۳۹۵ منتشر شده است. اما هیچ‌کدام به فرهنگ‌نویسی در حوزه ادبیات دفاع مقدس نپرداخته‌اند.

۳.۱. هدف پژوهش

در حیطه ادبیات دفاع مقدس، آثار منظوم و منثور فراوانی اعم از خاطره، سفرنامه، رمان، داستان و... نوشته شده است که واژه‌ها، اسامی، ترکیبات و اصطلاحاتی تخصصی متناسب با موقعیت‌های مذهبی، جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگ عامه در بین این متون به کار رفته است. این واژه‌ها که در حال حاضر بخشی از نوشته‌های معاصر و حوزه ادبیات دفاع مقدس و ادبیات پایداری را تشکیل می‌دهند تاکنون آنگونه که باید و شاید به صورت منسجم و علمی در یک جا گردآوری نشده‌اند؛ به همین دلیل، بهتر دیده شد که این کار تحت عنوان «فرهنگ‌نویسی ادبیات دفاع مقدس» گردآوری شود.

۴.۱. مبانی نظری پژوهش

از آنجا که پایه اصلی ادبیات متعهد در سرتاسر دنیا، اعتراض و انتقاد می‌باشد، «ادبیات پایداری» یکی از شاخه‌های ادبیات متعهد به‌شمار می‌رود؛ زیرا فلسفه آن بر پایه انکار و اقدام علیه ظلم بنا نهاده شده است، هرچند که همین ادبیات پایداری نیز مکاتب و صورت‌های مختلفی دارد. شاید دلیل مغایرت‌ها و تناقضات در تعاریف مربوط به ادبیات پایداری، همین صورت‌های مختلف ادبیات پایداری و برداشت‌های متفاوت از آن باشد. در قرن بیستم، اتفاقاتی باعث شد تا ادبیات پایداری به رشد و شکوفایی برسد. تلاش ملت‌ها

۶. فرهنگ‌نویسی ادبیات دفاع مقدس تا چه میزان می‌تواند به حفظ گنجینه لغوی این حوزه یاری برساند؟

۱.۷. روش پژوهش

این پژوهش به صورت سندکاوی، کتابخانه‌ای و با روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته است.

۲. بحث

با درنگی بر رسالت ادبیات دفاع مقدس، می‌توان پی‌برد که ادبیاتی معناگراست؛ بنا بر این تکیه این نوع ادبیات بر معنای واژگان و اصطلاحات قابل توجه است. از آنجا که ادبیات دفاع مقدس، وسعت و گستردگی فراوانی دارد و امروزه به عنوان یکی از انواع ادبی در ادبیات فارسی مطرح است، ضرورت تعریف جامع نظری و فراگیر این مقوله را می‌طلب و نیز برای حفظ واژه‌ها و بیان معانی حقیقی، مجازی، استعاری و سایر معانی این اصطلاحات، ضرورت شکل‌گیری یک فرهنگ یا دایرةالمعارف منسجم در وادی و حیطه ادبیات دفاع مقدس، اجتناب‌ناپذیر می‌نماید.

«در کشور ما ادبیات پایداری در سه مرحله شکل می‌گیرد: ۱. ادبیات پایداری پیش از انقلاب اسلامی؛ ۲. ادبیات پایداری در دوره انقلاب اسلامی؛ ۳. ادبیات پایداری در هشت سال دفاع مقدس، که روشن‌ترین، زیباترین و ماندگارترین ادبیات را در قالب نظم و نثر به جای گذاشته است و یکی از افتخارات و دستاوردهای دفاع مقدس و پایداری ملت ایران، تولد ادبیات و هنر مقاومت و پایداری است» (امیری خراسانی، ۱۳۸۷: ۱۱).

۱.۲. چالش‌های ادبیات دفاع مقدس

علی‌رغم پیشینه چندین هزارساله ادبیات پایداری در ایران و گذشت بیش از چهار دهه از ظهور انقلاب اسلامی، هنوز هم ادبیات پایداری در ایران با چالش‌های فراوانی روبه‌رو است. با وجود تلاش‌های بسیار، برای ترویج و توسعه ادبیات دفاع مقدس، هنوز این شاخه از ادبیات ایران، نتوانسته به‌طور کامل، در عرصه جهانی و بین‌المللی، جایگاهی در خور شأن شهیدان و ایثارگران دفاع مقدس بیابد. به هر روی، بازشناسی چالش‌های موجود و پیش‌روی ادبیات پایداری، به‌خصوص

کسب و البسه و... نوشته شده است؛ اما علی‌رغم تازگی و گستردگی ادبیات دفاع مقدس و خلق آثار ارزشمندی در زمینه‌های نظم و نثر، داستان‌نویسی، خاطره‌گویی، فیلم و... و نیز جنبه‌های هنری ادبیات پایداری در سینما، تئاتر و... هنوز فرهنگ واژگانی که تا حدودی بتواند به اصطلاحات ادبیات دفاع مقدس بپردازد، در دسترس نیست. به همین علت، ایجاد یک فرهنگ واژگانی مستقل در زمینه آثار منتشرشده ادبیات پایداری، ضروری می‌نماید.

۵.۱. فرضیات پژوهش

۱. شاعران و نویسندگان دوران دفاع مقدس، همچون شاعران بزرگ ادب فارسی با وضع لغات و واژگان تازه و نیز به کار بردن اصطلاحات و ترکیبات مربوط به ادبیات دفاع مقدس، خدمتی درخور به زبان و ادب فارسی کرده‌اند و بر غنای واژگانی زبان فارسی افزوده‌اند.

۲. برای درک و فهم بهتر اشعار و نوشته‌های دوران جنگ تحمیلی و توجه بیشتر مردم به آثار آنها، نیاز به توجه، شناختن و شناساندن واژگان و اصطلاحات ادب پایداری در آثار آنهاست.

۳. شاعران و نویسندگان دوران دفاع مقدس، با استفاده از واژگان و اصطلاحات خاص، زبان خود را برجسته می‌کنند؛ آنان از لغات مخصوص این نوع ادبیات بهره می‌برند، تا بتوانند احساس تازه‌ای در خواننده ایجاد کنند و اثر خود را از یکنواختی خارج سازند. به نظر می‌رسد که لغات پایداری در میان آثار و نوشته‌های آنها به نحو قابل ملاحظه‌ای انعکاس داشته باشد.

۱.۶. سؤالات پژوهش

۱. تهیه فرهنگ ادبیات دفاع مقدس، چه نقشی در بهبود چالش‌های این حوزه دارد؟

۲. آیا نوشتن فرهنگ ادبیات دفاع مقدس، می‌تواند مأمونی برای علاقه‌مندان این حوزه از ادبیات باشد؟

۳. واژگان ادبیات دفاع مقدس چه جایگاهی در تاریخ ادبیات معاصر دارند؟

۴. واژگان تخصصی دفاع مقدس، چگونه به وجود آمده‌اند؟

۵. بهره‌مندی غایی از فرهنگ‌نویسی در این حوزه چیست؟

دفاع مقدس در ایران از اوجب واجبات و اهمّ اولویت‌های پژوهش‌گران این عرصه است؛ لذا در ادامه، تعدادی از این آسیب‌ها و چالش‌ها به اختصار بررسی می‌گردد.

۱.۱.۲. بحران مخاطب

علی‌رغم شمارگان بالای منشورات و مکتوبات مرتبط با ادبیات دفاع مقدس در مقایسه با سایر زمینه‌های ادبیات در ایران، این شاخه از ادبیات با بحران جدی مخاطب مواجه است؛ به گونه‌ای که بسیاری از دانشجویان رشته ادبیات فارسی، حتی رمان‌ها و داستان‌های موفق دفاع مقدس را که در جشنواره‌های گوناگون، جوایزی کسب کرده، یا مورد اقتباس سینمایی قرار گرفته و یا به زبان‌های بیگانه ترجمه و در خارج از کشور منتشر شده‌اند، نمی‌شناسند. شاعران و نویسندگان طراز اول دفاع مقدس، امروزه از شاعران و نویسندگان متوسط دهه ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰، گمنام‌تر و ناشناخته‌تر هستند. اگرچه بخشی از این معضل، معلول بحران عمومی فرهنگ مطالعه در ایران است؛ اما با عنایت به عظمت و تأثیرگذاری جنگ در جامعه و اینکه قسمت اعظم بدنه اجتماعی ایران از طریق یادگارهای دفاع مقدس یا شهیدان و ایثارگران با این واقعه تاریخی مهم، دارای پیوند شخصی تنگاتنگ و طبعاً نسبت به آن حساس هستند، لااقل بحران مخاطب در این شاخه، باید کمتر از بخش‌های دیگر باشد. به نظر می‌رسد که حلقه مخاطبان مرتبط با ادبیات دفاع مقدس، تعداد ثابتی هستند که عمده آنها نیز، خود از تولیدکنندگان این قبیل آثار به‌شمار می‌روند. برای رفع این بحران لازم است پژوهشی میدانی برای برآورد دقیق کمیت و کیفیت خوانندگان انواع گوناگون ادبیات دفاع مقدس اعم از شعر، ادبیات روایی و داستانی و... صورت گیرد و سپس با آسیب‌شناسی دقیق این معضل فرهنگی و اجتماعی، در خصوص یافتن راه حل‌های قابل اجرا و واقع‌گرایانه برای برون‌رفت از این بحران، چاره‌جویی شود. چه بسا رونق ادبیات دفاع مقدس به رفع بحران مخاطب در تمامی عرصه‌های ادبیات ایران منجر گردد.

۲.۲. دسته‌بندی واژگان فرهنگ دفاع مقدس

با توجه به اینکه ادبیات دفاع مقدس، ساحت گسترده‌ای

دارد و در انواع مختلفی در همه گونه‌های نوشتاری، اعم از نظم و نثر، داستان‌نویسی، زندگی‌نامه، خاطره‌نویسی و... شکل گرفته است، در برگیرنده واژه‌ها و اصطلاحات خاص، ناب و بکری است که گونه‌ای جدید از نوشتار را فراروی مخاطب، قرار داده است؛ واژه‌هایی همچون واژه‌های نظامی، جغرافیایی، فقهی، سیاسی، تاریخی و محاوره‌ای در این مقوله قابل ذکرند. با توجه به اینکه فرهنگ ادبیات دفاع مقدس، حجم گسترده‌ای دارد و مجال این مقاله اندک است؛ در بخش زیر، مواردی اندک از واژگان هر دسته با ارجاع کتاب‌های مرتبط آورده می‌شود:

الف. واژگان سیاسی

در خلال مطالعه آثار مرتبط با زمان جنگ تحمیلی، به لغاتی برمی‌خوریم که در بر دارنده اطلاعاتی سیاسی (به‌طور اعم) در خصوص خط مشی حکومت‌ها، دول یا احزاب برای تحقق اهداف خود و مخاصمات میان ایران و عراق (به‌طور اخصّ) در یک دوره زمانی هشت ساله می‌باشد. لازم به ذکر است که در بخش واژگان سیاسی، نمونه‌های فراوانی وجود دارد که به نمونه‌های زیر بسنده می‌کنیم:

- ابرقدرت

کشوری که به سبب قدرت اقتصادی یا نظامی بیش از حد، می‌تواند بر کشورهای کوچک‌تر مسلط شود. این اصطلاح پس از پایان جنگ جهانی دوم در توصیف آمریکا و شوروی به کار رفت، که بسیار قوی‌تر از دیگر کشورها پدیدار شدند. (دانش‌نامه آزاد فارسی)

- استخبارات

نام سازمان حفاظت اطلاعات نیروهای نظامی و انتظامی است که مشهورترین بازوی سیستم امنیتی (معین، ۱۳۹۱) دولت عراق بود و از استفاده از هرگونه ترور و شکنجه علیه مخالفین خودداری نمی‌کرد. «برزان تکریمی»، برادر ناتنی «صدام حسین» رئیس استخبارات در زمان حکومت حزب بعث عراق بود (دانش‌نامه عمومی).

- تجزیه طلبی

یا جدایی خواهی در فلسفه سیاسی به عمل کنار کشیدن از یک ارگان، حزب یا پیکره‌ای سیاسی گویند (دانش‌نامه عمومی).

«سفیر (جدید) ترکیه آمد. مدعی تلاش برای توسعه روابط بود. همکاری ما را در امر کردها می‌خواست. از تجزیه طلبی کردها و ارامنه نگرانند و می‌ترسند که جای پای برای دخالت شوند. ترک‌ها از لحاظ اقتصادی و سیاسی به ما نیازمند هستند. من هم تأکید بر عدم موافقت با تجزیه طلبی کردها کردم و باج‌دهی صدام به کردها را به رخ ترک‌ها کشیدم که در گذشته در سرکوبی کردها با او همکاری کردند (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۷۹: ۴۶۹).

- حزب بعث

(جناح عراق) حزب بعث عربی سوسیالیستی (به عربی: حزب البعث العربی الاشتراکی) یک حزب بعثی است که دفتر مرکزی آن در شهر بغداد قرار داشت و از سال ۱۹۶۸ تا سال ۲۰۰۳ نظام سیاسی تک‌حزبی عراق را رهبری می‌کرد. تاریخچه این حزب به سال ۱۹۵۱ باز می‌گردد (دانش‌نامه عمومی).

«عده دیگری از سربازها هم بودند که با خشم و نفرت به ما نگاه می‌کردند و از سرسپردگان حزب بعث و فدائیان صدام حسین بودند و در نظر آنها ما گروهی بودیم که باید به اشد مجازات می‌رسیدیم» (خرمی‌پور، ۱۳۸۹: ۷۸).

- دمونستراسیون

حرکت دسته‌ها و احزاب سیاسی در خیابان‌ها یا اجتماع آن در محلی برای اظهار عقیده درباره امری، تظاهرات (عمید، ۱۳۷۵).

هنگام خروج دسته‌جمعی و پیاپی، شعار «عزیز ما خمینی» می‌دادند و به طرف مدرسه فیضیه حرکت کردند. در جلو میدان صحن اجتماع نمودند. معلوم نبود که قصد رفتن به مدرسه فیضیه را دارند یا حرکت در خیابان آستانه را به صورت دمونستراسیون. در این موقع یک دسته تراکت‌های ناخوانا به هوا پرتاب کردند که بلافاصله چهار عدد گاز اشک‌آور از طرف مأمورین انتظامی بین آنها

انداخته شد که جمعیت، بلافاصله متفرق شدند و عده‌ای داخل مدرسه فیضیه شده و آرامش برقرار گردید (گلپایگانی، ۱۳۸۵: ۱۶۷).

- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

سپاه پاسداران انقلاب اسلامی از دیگر نهادهای برخاسته از دل انقلاب اسلامی است که اندکی پس از پیروزی انقلاب، ضرورت تأسیس و تشکیل آن احساس شد و پس از انجام مقدماتی، در ۲ اردیبهشت ۱۳۵۸ و بر اساس فرمان امام خمینی، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، به‌طور رسمی تأسیس این نهاد اعلام شد و به دنبال آن شورای انقلاب با تأسیس شورای فرماندهی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، گام اساسی را در جهت سازمان‌دهی این نهاد برداشت (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸).

چند عملیات محدود و مهم (کربلای ۲ و ۳) به هم ت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، از سوی دیگر، حملات هوایی متعدد دشمن به مراکز اقتصادی، صنعتی و مسکونی کشور و پی‌آمدهای اجتماعی و اقتصادی گسترده آن، همچنین تشدید جنگ نفت‌کش‌ها در خلیج فارس و ادامه آن، از دیگر وقایع مهم این دوره از جنگ است (فوزی و لطف‌الله‌زادگان، ۱۳۷۸: ۱۵).

ب. واژه‌های جنگی و نظامی

واژه‌نامه‌های جنگی، اغلب در بر دارنده طیف گسترده‌ای از واژگان و عبارات هستند که در حوزه‌های مختلفی اعم از اداری، اطلاعات بازوها و خدمات، سلاح‌ها، توپخانه، وسایل حمل‌ونقل، نیروی دریایی، عملیاتی- تاکتیکی و... کاربرد دارند.

در این گفتار، واژه‌هایی که مرتبط با مهمات، تسلیحات، مواد منفجره و آتش‌زا، وسایل نقلیه، فنی و مهندسی و... می‌باشند، منتخب گردیده‌اند:

- آتش‌بس

وضعیتی که در آن مبادله آتش بین دو نیروی متخاصم، به طور موقت پایان داده شود.

«دیگر تمام شد / و در سکوت آتش‌بس / جمجمه‌ها از

فرار می‌کنند. باید گروهی را که جلو رفته‌اند برگردانیم، باید همه را برگردانیم، احتمالاً حالا باید توی محاصره افتاده باشند» (فتاحی، ۱۳۹۴: ۱۳۷).

- ارتشی

آن که در ارتش کار می‌کند (معین، ۱۳۹۱).
«رسیدیم اهواز. رفتیم پیش برادران ارتشی و از آنها خواستیم تا از وجود نازنین ما هم استفاده کنند. فرمانده ارتشی پرسید: خب، حالا در چه رشته‌ای آموزش دیده‌اید؟ همه به هم و بعد با تعجب به او نگاه کردیم. هیچ‌کس نمی‌دانست رشته چیست.» (امیریان، ۱۳۹۷: ۱۴۴). این واژه در دسته واژگان نظامی و جنگی قرار دارد.

- اردوگاه

محلّی است که چادرها، کلبه‌ها و یا ساختمان‌ها به‌طور موقت جهت انجام امور آموزشی و غیره در آن برپا و ساخته می‌شود (دانش‌نامه دفاعی). محل نگهداری آوارگان و اسرای جنگی (عمید، ۱۳۷۵).

«بعد از یک ساعت به اردوگاهی رسیدیم که با سیم‌های خاردار، محصور شده بود و در محوطه‌اش تعدادی اتاق وجود داشت... دیگر برایم مهم نبود کجا باشم. وقتی در ایران نباشم، دیگر چه فرقی می‌کرد، کجا باشم» (آباد، ۱۳۸۵: ۱۶۳).

- استقرار

قرار گرفتن نیروها با آرایش ویژه در مناطق عملیاتی (فرهنگستان زبان و ادب).

«شاخه‌های انبوه درختان آن طرف دیوار، آنها را از دید عراقی‌ها پنهان نگه می‌داشت. آنها گاهی روی دیوار می‌دویدند و جای خودشان را عوض می‌کردند تا محل استقرارشان شناسایی نشود» (حسینی، ۱۳۸۷: ۵۱۵).

- اسلحه

جمع مکرر سلاح؛ آلات جنگ باشد مثل تیغ و تیر و نیزه و... (لغت‌نامه دهخدا)
مجموعه سلاح‌هایی که هر سرباز یا فرد نظامی در

سنگرهای مقابل / به یکدیگر لبخند می‌زنند» (شکارسری، ۱۳۹۱: ۶۶).

«با آزادسازی خرمشهر و برگشتن ورق به نفع ایران، سازمان ملل بیدار شد و بر نوشتن قطع‌نامه و صدور آتش‌بس اصرار می‌کرد. وقیحانه انتظار داشتند حالا که به مرز رسیده‌ایم، بعضی‌ها را بدرقه کنیم و خوش و خرم به خانه‌هایمان برگردیم؛ بدون تعیین متجاوز» (عرفانیان، ۱۳۹۷: ۱۲۳).

- آرپی جی

آرپی جی، خانواده‌ای از «سلاح‌های ضد تانک» دوش‌پرتاب تولید شوروی است که در آن راکتی با کلاهک حاوی مواد منفجره به سوی هدف شلیک می‌شود.

آرپی جی (РПГ) مخفف واژه روسی «ручной противотанковый гранатомёт» به معنای «نارنجک انداز ضد تانک دستی» است (دانش‌نامه عمومی).
«فرمانده، من و دختر دیگر را کنار دیوار نشانده و از ما خواست به چند نفری که از دیوار بالا رفته و روی عرض دیوار نشسته بودند، گلوله آرپی جی برسانیم» (حسینی، ۱۳۸۷: ۵۱۵).

- آزاده

اسیر جنگی ایرانی آزاد شده پس از جنگ ایران و عراق (عمید، ۱۳۷۵).

پس از هشت سال دفاع مقدس، واژه آزاده، دچار تحول معنایی گشت و معنای تازه‌ای به معنی آزاد شده از زندان رژیم بعثی به خود گرفت.

«بینی که آن شوم شوریده‌هش همان ناهشیوار آزاده‌کش
بزد خنجر کینه آن هم ز پشت چه بسیار آزادگان را که کشت»
(موسوی گرمارودی، ۱۳۸۹: ۱۸)

- ارتش

سازمان نظامی کل یک کشور (فرهنگستان زبان و ادب)
«مشهدی فرمان، تو ماشین داری. من هم پسر
و خواهرزاده‌هایم در جبهه هستند. بیا برویم دنبالشان.
این طوری فایده ندارد. ارتش هم زورش نمی‌رسد. همه مردم

اختیار دارد. (فرهنگستان زبان و ادب)

«دم غروب همه‌مان را با تجهیزات به خط کردند. از شانس خوب ما به همه نیروها چه تیرانداز و چه حمل مجروح، اسلحه دادند. من و یک نفر دیگر همراه با اسلحه و مهمات، یک برانکارد آلومینیومی هم تحویل گرفتیم، همانی که می‌گفت بی‌خیالش باش» (داودآبادی، ۱۳۹۵: ۶۶).

- اصابت

رسیدن تیر به هدف (معین، ۱۳۹۱).

«هر روز، ده‌ها گلوله ریز و درشت توپ، به گوشه و کنار اصابت می‌کرد و معدود آدم‌های باقیمانده شهر، حتی روی‌شان را برنمی‌گرداندند که ببینند گلوله کجا را در هم کوبیده است. باید کاری می‌کردم. ولی با این دندان‌های کلیدشده و خونی؟» (احمدزاده، ۱۳۸۷: ۷۷)

- اعزام

این کلمه در زبان عربی نیامده است، ولی امروزه در فارسی، خاصه در اصطلاح نظامی «اعزام نیرو» چندان متداول است که دیگر نمی‌توان آن را غلط دانست (نجفی، ۱۳۷۸: ۳۰).

«ارمیا و مصطفی باز هم با هم اعزام شدند؛ چراکه ارمیا از شش ماهه دانشجویی استفاده نکرد، بلکه بدون مرخصی از دانشگاه غیبت کرد و به عنوان نیروی ساده در بسیج عضو شد» (امیرخانی، ۱۳۹۰: ۷).

- انفجار

تغییر شکل آنی ماده از حالت جامد به مایع به حالت گاز، توأم با گرما و فشار زیاد و در نتیجه ازدیاد ناگهانی حجم را اصطلاحاً انفجار می‌گویند (فرهنگ واژه‌های نظامی)
«فرمانده از میان گرد و غبار انفجارها، دوید طرفم و گفت: سریع بی‌سیم به عقب بزن. بگو یک آمبولانس بفرستند، مجروحین را ببر» (امیریان، ۱۳۹۲: ۵۵).

- بشکه ناپالم

این بشکه حاوی ماده سریع‌الاشتعال ناپالم و مقداری قیر بود و با چاشنی منفجر می‌شد. موقع انفجار، قیر داغ داخل

آن به بدن افراد می‌چسبید و آنها را به شدت می‌سوزاند. عده زیادی از شهدا که به وسیله این بمب به شهادت رسیدند، بدنشان کاملاً سوخته بود. بمب‌های فوگاز هم تقریباً به همین شکل عمل می‌کرد (کیان‌نژاد امیری، ۱۳۹۰: ۴۲).

- پریسکوپ شبانه

دوربین‌های مخصوص دید در شب که بر روی تانک، نصب شده است (علاّمیان، ۱۳۸۸: ۵۴).

- تله کردن

تله کردن با مین و نارنجک به‌گونه‌ای بود که به محض برداشتن جنازه، چاشنی عمل می‌کرد و منفجر می‌شد (فردوسی، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

«با دوربین به منطقه نگاه می‌کردم، دشمن جنازه‌هایش را می‌برد، اما ما دیگر مثل او بی‌رحم نبودیم که مانع از آن کار شویم. آن بی‌صفت‌ها حتی جنازه‌های ما را با مین و نارنجک تله می‌کنند» (فردوسی، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

- چاله تانک

محل قرارگیری تانک‌هایی بود که آماده شلیک به مسافت‌های دورتر بودند. تانک‌ها وارد چاله می‌شدند و در شیب آن قرار می‌گرفتند؛ طوری که لوله تانک، متمایل به آسمان می‌شد؛ به این ترتیب، گلوله‌ها به مسافت‌های دورتری شلیک می‌شد. (احمدپور، ۱۳۹۱: ۱۱۶)

- سوپر اتاندار

نوعی هواپیمای پیشرفته بود که توسط کشور فرانسه در اختیار عراق قرار گرفت.
«بر قطعه‌ای از مقوای جعبه شیرینی هم جمله «سوپر اتاندار» نوشته و به گردن آن آویزان کرده بود» (عرب‌عامری، ۱۳۸۶: ۷۸).

- شعله‌پوش

وسیله‌ای است که برای کم و منحرف کردن آتش دهانه سلاح به کار می‌رود تا در شب، مکان تیرانداز شناسایی نگردد.

- قیف انفجار

«هر نوع گلولهٔ توپ‌خانه و خمپاره و یا موشک دشمن که به زمین اصابت نماید، آثاری از خود، روی زمین به جای می‌گذارد که شبیه قیف می‌باشد و به آن قیف انفجار گفته می‌شود» (صادقی‌گویا، ۱۳۷۸: ۷۸).

این واژه از نوع واژگانی است که بنا به نیاز در دورهٔ جنگ، شکل گرفته است و واژه‌ای جدید است.

- گرای معکوس

هر مسیر یا امتدادی را که در نظر بگیریم، دارای دو گرای می‌باشد: یکی گرای رفت و دیگری گرای برگشت. گرای اصلی همان زاویه‌ای است که به سمت آن حرکت می‌کنیم و گرای معکوس درست برعکس مسیر اصلی بوده و خلاف جهت آن و یا به عبارت دیگر ۱۸۰ درجه با آن اختلاف دارد که به این گرا (گرای برگشت) گرای معکوس می‌گویند.

- منشور

«نوعی دوربین غیرمستقیم است که به واسطهٔ دو آینهٔ موجود در آن، می‌توان بدون دیده شدن، منطقهٔ جلو را دید و در ادوات زرهی، معمولاً برای داشتن دید، نسبت به بیرون از آن استفاده می‌شود» (قمرزاده، ۱۳۸۴: ۵۸).

پ. واژه‌های جغرافیایی

مقصود از بیان واژه‌های جغرافیایی، توصیف واژگانی است که دارای ویژگی‌ها و مختصات تاکتیکی و استراتژیکی به‌خصوصی بودند که سبب تسهیل دستیابی به مقاصد دفاعی می‌شدند. در طول تاریخ، نقش زمین، آب و هوا و اقلیم به عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل بر راهبردها، نبرد و پشتیبانی نبردها بوده است. پرواضح است که در دورهٔ پرفراز و نشیب هشت سال دفاع مقدس، شناخت این عوامل طبیعی در مقابله با تهدیدها تا چه میزان ضروری می‌نمود.

- اردوگاه بعقوبه

این اردوگاه به کمپ ۱۸ بعقوبه معروف است که یکی از اسارت‌گاه‌های رزمندگان ایران در عراق بود (فیاضی، ۱۳۹۱: ۷۹). «عراقی‌ها در بعقوبه، یک ماشین هم نداشتند

تا غذا بیاورند برای ما» (فیاضی: ۱۳۹۱: ۷۹).

- بالاتاق

«نام یکی از دیدگاه‌های جبهه‌های جنگ در منطقهٔ جنگی سریل ذهاب» (اکبرزاده، ۱۳۸۴: ۴۶).

- پُل کویته‌ها

پلی بود که خاک عراق از جزیرهٔ بوارین به خاک ایران و شهرک ولی عصر (عج) که هنگام اشغال کویت توسط ارتش عراق، ایرانیان مقیم کویت از طریق این پل، وارد منطقهٔ شلمچه و خرمشهر می‌شدند که رزمندگان، اسم این پل را پل کویته‌ها گذاشتند (نجیمی، ۱۳۸۹: ۱۴).

- تپه‌های الله اکبر

«یکی از خطوط مقدم جبهه که در ارتفاعات دشت آزادگان قرار دارد. آنجا از نقاط حساس و استراتژیک به‌شمار می‌آمد» (حسینی، ۱۳۸۷: ۶۲۳).

- جنگل عمقر

به جهت جلوگیری از حرکت رمل‌ها، این جنگل درست شده بود و در جنوب غربی ارتفاعات میشداغ قرار دارد. این جنگل در عملیات والفجر مقدماتی، محل تدارکات بسیاری از نیروها و بیمارستان صحرایی بود (مساح، ۱۳۹۴: ۲۱۶). «... در عملیات والفجر مقدماتی با ارتقاء سازمان از تیپ به لشکر و با جانبازی در منطقهٔ جنگل عمقر، ارادت خود را به انقلاب اسلامی و رهبر کبیر آن به نمایش گذاشت» (سالمی‌نژاد، ۱۳۹۷: ۱۴).

- زندان تتومه

شهرکی بین شلمچه و بصره که در آن پادگانی نظامی قرار دارد و در فاصلهٔ بیست تا سی کیلومتری بصره است (آباد، ۱۳۸۵: ۱۹۲).

«نادر ناصری در بازداشتگاه مرزی تتومه، همراه با همهٔ کسانی که در تتومه مفقودالاثر شدند» (آباد، ۱۳۸۵: ۲۰۱). «این‌جا زندان تتومه است، نه رستوران منومه! من سه روز زودتر از شما اسیر شده ام، یعنی سه روز از شما جلوترم»

(آباد، ۱۳۸۵: ۱۹۲).

- آدم آهنی

کسی که جای سالم در بدن نداشت. گویی ترکش دشمن تنش را شخم زده بود و یکپارچه پوشیده از آهن بود؛ اما با وجود صدها ترکش در بدن، همچنان در جبهه حضور داشت. به چنین شخصی می‌گفتند: «آهن‌ربا به بدنش می‌چسبد» (فرهنگ جبهه).

- بهار پمپ

رزمنده‌ای با نام حقیقی بهارلو. او هفت ماه مسئول پمپاژ آب از اروند به فاو بود. خاص و عام او را با پمپ آبش می‌شناختند و کمتر کسی بود که او را نشناسد (فرهنگ جبهه، ۴۶۲).

- حنظله

جوانی تازه‌داماد که ترک خواب و خلوت کرده و بلافاصله پس از ازدواج راهی جبهه شده است (فرهنگ جبهه، ۲۰۵).

- خشایار

رزمندگان به نفربرهای روسی مثل «پی تی آر ۶۰» که در آب هم حرکت می‌کرد، خشایار می‌گفتند (نجیمی، ۱۳۸۹: ۷۵).

- دست دوم / مرخص

به معنای مجروح؛

- در راه برگشت بر اثر اصابت ترکش خمپاره، مجروح و از رده خارج شد و به قول بچه‌ها، دست دوم شد (مطلق، ۱۳۹۰: ۴۶).

- احمد با تیری که به گلویش خورد، مجروح شد که به عقب انتقالش دادند. به قول بچه‌ها مرخص شد (فرهنگ جبهه، ۶۴).

- لشکر علی‌گدا

لشکر علی‌بن‌ابی‌طالب که در سال ۱۳۶۵ از نظر تدارکاتی، چندان تعریفی نداشت. وضع غذایی خوب نبود و وسایل ضروری لشکر به موقع تأمین نمی‌شد... (فرهنگ جبهه: ۶۶۴).

- کاسه

«کاسه، قطعه‌زمینی بود که در فاصله ۶۰ متری خط مقدم عراقی‌ها، قرار داشت و از بس که گلوله‌های خمپاره ۶۰ م. م. به آن نقطه اصابت کرده بود، تبدیل به گودالی شبیه کاسه شده بود» (محمّدی، ۱۳۹۴: ۱۰۳).

این واژه نیز خلاقانه و جدید است و در بستر حوادث جنگ، ابداع شده است.

ت. واژه‌های تاریخی

در این بخش، اطلاق صفت تاریخی، به واژگانی صورت می‌گیرد که صرفاً در یک برهه زمانی مشخص و برای نیل به هدفی معین، کاربرد داشته‌اند. در این برهه‌های حساس تاریخی، اتفاقات سرنوشت‌سازی رقم خوردند که نقشی اساسی در ثبت دوره هشت‌ساله نبردهای رزمندگان در جبهه‌های حق علیه باطل ایفا نمودند.

در این مقوله از عملیات‌هایی همچون:

عملیات آلواتان، عملیات الله‌اکبر، عملیات دزفول، عملیات رمضان، عملیات طریق‌القدس، عملیات فتح‌المبین، عملیات قادر، عملیات مرصاد، عملیات مسلم‌بن‌عقیل، عملیات مروارید، عملیات نصر و... می‌توان نام برد.

ث. واژه‌های محاوره‌ای

در تعریف زبان محاوره‌ای چنین گفته شده است که «زبان گفتاری یا زبان محاوره‌ای، یکی از گونه‌های کاربردی زبان است که برای ارتباط کلامی به کار می‌رود و در مقابل با زبان نوشتاری قرار می‌گیرد. ساخت‌های زبانی به کار رفته در زبان گفتاری، به‌طور کلی، ساده‌تر از ساخت‌های به کار رفته در زبان نوشتاری هستند» (Rijkhoff, J, 2002: 23).

در ادبیات دفاع مقدس نیز واژگان محاوره‌ای فراوانی داریم که گاهی با واژگان طنز خلط شده‌اند که به چند نمونه از آنها که در آثار مکتوب ادبیات دفاع مقدس، اعم از نظم و نثر، به کار رفته و در فرهنگ‌ها و لغت‌نامه‌های معروف و مصطلح و تخصصی ذکر نشده‌اند، اشاره خواهیم کرد:

- نبیره رستم

رزمندگان اعزامی از سیستان و بلوچستان؛ نیروهای متعهد و جنگ‌جو و در عین حال کم‌توقع (فرهنگ جبهه: ۴۰۷).

- هتل ابوذر

پادگان ابوذر، واقع در سرپل ذهاب. به وجهی کنایه بود از نهایت خوش‌گذرانی نیروهای آن و به وجه دیگر، مقایسه بین خط و منطقه عملیاتی... (فهیمی، ۱۳۸۱: ۷۰۲).

ج. شخصیت‌ها

شخصیت‌های اثرگذار بی‌شماری را در حوزه ادب مقاومت و پایداری (دوره دفاع مقدس) می‌توان نام برد که این افراد در گروه‌های مختلفی اعم از: شهدا، جانبازان، آزادگان، ایثارگران، پاسداران، بسیجیان و... جای می‌گیرند ولیکن به علت مقام شامخ شهدا و در ثانی، کوتاهی مقال، به ذکر نام تنی چند از این بزرگواران از جمله شهید پاسدار محمدرضا تورجی‌زاده، شهید تیمور بابازاده، شهید حسین شریفی، شهید علی بینا، شهید قربانعلی عرب، شهید مصطفی اردستانی، شهید میرقاسم میرحسینی بسنده می‌کنیم.

چ. اعتقادی

در فرهنگ دفاع مقدس، برخی واژگان و اصطلاحات به واسطه فضای معنوی حاکم بر جبهه‌ها، رنگ و بوی ایدئولوژیک و اعتقادی از منظر اسلامی و روحانی دارند که در این بخش پایانی، نمونه‌هایی ذکر شده است:

- آزادی

آزاد بودن، رها بودن از قیدوبند، زندانی یا اسیر نبودن (عمید، ۱۳۷۵).

گسستگی از تعلقات، وارستگی (عمید، ۱۳۷۵).

آزادی معنوی، رهاشدن از اسارت و بندگی انسان در روح و باطن خویش است: رهایی از قیدوبندهایی که خودخواهی‌ها، نفع‌طلبی‌ها، غرایز و شهوات بر پای نفس او می‌نهند (دانش‌نامه عمومی).

رهایی از قید تن و رهایی به‌سوی خالق یکتا (شهادت).

«سر تا پایش را خوب نگاه کردم. دنبال زخم‌های دیگری

می‌گشتم. ترکش‌های ریزی به بدنش خورده بود؛ اما ترکش بزرگی که به سرش اصابت کرده بود، برات آزادی‌اش شده بود» (حسینی، ۱۳۸۷: ۴۸۶).

آزادی، در ادبیات پایداری، بسامد بالایی دارد و می‌تواند در دسته واژگان سیاسی قرار گیرد؛ اما این واژه در حوزه جنگ، مانند اسارت توسط دشمن، معنایی دیگر دارد و از همه مهم‌تر بر مبنای فرهنگ جبهه و دفاع مقدس، مفهوم و هویتی معنوی و آسمانی پیدا کرده است.

- آیه

آیه در دو معنا به کار رفته است: ۱. فرازهای قرآن که با نشانه‌های خاصی از هم تفکیک شده است. از آیه به این معنا در باب‌های طهارت و صلات سخن گفته شده است. ۲. رخداد طبیعی غیر عادی اعم از آسمانی و زمینی (نشان) (ویکی‌فقه). «تو آمدی / ساده‌تر از بهار / مثل تلاوت آیه‌های قیامت / با بعثتی عظیم در پی / و ما از خویش پرسیدیم / زیستن یعنی چه؟» (هراتی، ۱۳۸۸: ۱۶)

آیه، واژه‌ای در دسته واژگان مذهبی است که به دلیل برجسته بودن بُعد روحانی رزمندگان و فضای جبهه‌ها به واژگان پایداری مرتبط می‌گردد.

- احترام

احترام به معنی حرمت نگه داشتن و ارج نهادن می‌باشد. از احترام در باب‌های بسیاری مانند طهارت، حج، جهاد، تجارت، مضاربه، مزارعه، عاریه، نکاح، طلاق، حدود و دیات سخن رفته است.

«صدا، صدای حاجی است. همه ساکت می‌شوند و به احترامش برمی‌خیزند. حاجی همان‌طور که نزدیک می‌شود، می‌گوید: چی شده که باز معرکه گرفته‌اید؟ چشمش که به جوجه عقاب می‌افتد، لبخندی می‌زند و می‌گوید: آها پس خبرهایی بوده و ما نمی‌دانسته‌ایم» (بایرامی، ۱۳۹۶: ۷۰). این واژه در حیطه اخلاق عملی رزمندگان قرار می‌گیرد.

- اخلاق

بخشی از دین که به فضایل و رذایل اعمال انسان می‌پردازد.

این واژه عربی نیز پس از انقلاب اسلامی رایج گردید و به ایستادگی و مقاومت در برابر دشمن مرتبط می‌شود.

- اسلامی

منسوب به اسلام؛ آنچه از تمدن و فرهنگ و جزء آن، که منسوب به اسلام باشد. «اوایل خودم شاهد بودم که حاج آقا شریفی، می‌خواست با مهر و محبت و اخلاق اسلامی، سیاوش رو رام کنه و از سر خودش باز کنه، اما نشد که نشد» (امیریان، ۱۳۹۵: ۵).

پس از انقلاب، واژه اسلام، بار معنایی بسیار عمیقی پیدا کرد و اصل اساسی حکومت شد.

۳. نتیجه‌گیری

از مجموعه مطالبی که بیان شد، موارد زیر قابل ذکر است:

۱. امروزه ادبیات دفاع مقدس با چالش‌ها و آسیب‌های جدی مواجه است. مقوله فرهنگ‌نویسی ادبیات دفاع مقدس، می‌تواند به سهم خود به بهبود بخشی از این چالش‌ها، یاری رساند. ادبیات دفاع مقدس، ادبیاتی معناگراست و بنا بر این به واژگان و اصطلاحات، وابستگی انکارناپذیری دارد.

۲. فرهنگ ادبیات دفاع مقدس، می‌تواند مرجعی قابل اتکا برای مخاطبان و علاقه‌مندان این حوزه برای دستیابی به معنای واژگان و اصطلاحات گوناگون باشد.

۳. بسیاری از واژگانی که در ادبیات دفاع مقدس آمده، مجموعه‌ای ارزشمند را تشکیل می‌دهند که ضمن کمک به غنا و پرباری ادبیات فارسی، دریچه تازه‌ای را فراوری نویسندگان، دانشجویان و محققان می‌گشاید.

۴. برخی از واژگان دفاع مقدس، بنا به نیاز و خلاقانه، ایجاد و خلق شده است. واژگانی مانند «قیف انفجار» و «کاسه» از این دست است. واژگان مهمی مانند «شلمچه» (که واژه‌ای جغرافیایی است)، پس از دوران دفاع مقدس، مطرح و برجسته شدند و ماهیتی پایداری پیدا کردند. برخی از واژگان دفاع مقدس، بُعدی وسیع را به نمایش می‌گذارند. واژگانی مانند «هتل ابودر» از این نوع است، این واژه بنا به نیاز و خلاقانه ایجاد شده است و طنزی ظریف و تلخ و

اخلاق در اصطلاح به صفات درونی انسان گفته می‌شود که در او به صورت عادت درآمده است. اخلاق، خلق‌های خوب و خلق‌های بد و اخلاق اجتماعی و فردی را شامل می‌شود.

«هنوز تا اذان صبح فرصت باقیست. خواب از چشمانم پریده. خیلی دوست دارم بدانم چرا شیخ‌زاهد، ابراهیم را الگوی اخلاق عملی معرفی کرده؟» (گروه نویسندگان، ۱۴۰۰: ۱۷)

این واژه بخشی بزرگ از ایدئولوژی قدرتمند حاکم بر بستر دفاع مقدس را نشان می‌دهد. اخلاق نیک، بُعدی مهم از شخصیت رزمندگان را تشکیل می‌دهد. آنها این اخلاق را به صورت عملی و در شرایط متفاوت به نمایش گذاشته‌اند.

- ارتحال

در لغت به معنای کوچ کردن و مجازاً به معنای درگذشتن و مردن (عمید، ۱۳۷۵)

«دیروز اسرایی که در سوله‌ها بودند، به مناسبت سالگرد ارتحال حضرت امام برنامه سینه‌زنی داشتند، این را قاسم مسئول تأسیسات اردوگاه بهم گفت» (حسینی‌پور، ۱۳۹۱: ۵۰۹).

پس از درگذشت بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، حضرت امام خمینی (قدس سره)، این واژه، تحول معنایی یافت و به نوعی واژه‌ای برای کاربرد اخص شد. واژه ارتحال، پس از درگذشت امام، مورد توجه قرار گرفت و معمول گردید. به دلیل هم‌زمانی این اتفاق با اواخر جنگ تحمیلی، به واژگان پایداری پیوست و در خاطرات رزمندگان به آن اشاره شده است.

- استقامت

استقامت در مفهوم قرآنی آن اصطلاحی برای پایداری در دین و مسیر حق در برابر کژی‌هاست (ویکی‌فقه).

«اینان / هرچند / بشکسته زانوان و کمرهاشان / استاده‌اند فاتح و نستوه / در گوششان کلام امام است / فتوای استقامت و ایثار / بر دوششان درفش قیام است» (امین‌پور، ۱۳۸۹: ۱۴۳).

فرهنگ مستقل و جداگانه می‌باشد.
۷. همان‌گونه که در نمونه ارائه شده از فرهنگ ادبیات دفاع مقدس مشاهده شد، واژگان پایداری مختلف ذهنی و عینی در آثار برجسته شعر و نثر این حوزه، بسامد بالایی دارند؛ نسل کنونی به دلیل زیست نزدیک و هم‌زمان با رخدادهای انقلاب اسلامی و دوره هشت ساله دفاع مقدس، چه بسا این واژگان را ساده و پیش‌پاافتاده تصور کند؛ اما با گذشت زمان و برای نسل‌های آینده که فاصله زمانی زیادی با وقایع انقلاب و جنگ دارند، حفظ و انتقال این واژه‌ها، بسیار مهم می‌نماید تا نسل آتی بتوانند علاوه بر اینکه رابطه دقیق و محکمی با ریشه ناب ادبیات دفاع مقدس داشته باشند، از چگونگی شکل‌گیری این اصطلاحات و واژه‌ها نیز آگاهی یابند.

در عین حال روحیه خوب رزمندگان را به نمایش می‌گذارد. فرهنگ‌نویسی پایداری، این واژگان را حفظ می‌کند و سامان می‌دهد.

۵. فرهنگ‌نویسی، دامنه و وسعت لغات و زبان را گسترش می‌دهد و موجب ثبت و ضبط فرهنگ خاص جبهه، مقاومت و پایداری می‌شود.

۶. ادب مقاومت و پایداری از نظر واژگانی و اصطلاحاتی، گستردگی بی‌حد و حصری دارد؛ به‌وجهی که مخاطبان در تمامی جنبه‌ها چه از لحاظ سیاسی، نظامی، جغرافیایی، تاریخی و... به واژگان ناب و نویی برمی‌خورند که بعضاً تحوّل معنایی پیدا کرده‌اند و نیازمند توضیح و تفسیر می‌باشند؛ این خود دلیلی مستحکم، بر ضرورت تألیف یک

فهرست منابع

- آباد، معصومه (۱۳۸۵)، *من زنده‌ام*، خاطرات دوران اسارت، تهران: شاهد.
- احمدپور، شهاب (۱۳۹۱)، *ایستادن زیر مرگ*، تهران: سوره مهر.
- احمدزاده، حبیب (۱۳۸۷)، *شطرنج با ماشین قیامت*، تهران: سوره مهر.
- اسدی طوسی، ابومنصور علی (۱۳۱۹)، *لغت فرس*، به تصحیح و اهتمام عباس اقبال، تهران: چاپخانه مجلس.
- اکبرزاده، محمود (۱۳۸۴)، *برخورد آخر*، شیراز: انتشارات سرداران شهید فارس.
- امیرخانی، رضا (۱۳۹۰)، *ارمیا*، تهران: افق.
- امیری خراسانی، احمد (۱۳۸۷)، *نامه پایداری (مقالات اولین کنگره ادبیات پایداری - کرمان ۱۳۸۴)*، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- امیریان، داود (۱۳۹۷)، *ترکش و لگد*، تهران: انتشارات کتابستان معرفت.
- _____ (۱۳۹۲)، *رفاقت به سبک تانک*، تهران: سوره مهر.
- _____ (۱۳۹۵)، *گردان قاطرچی‌ها*، تهران: انتشارات کتابستان معرفت.
- امین‌پور، قیصر (۱۳۸۹)، *مجموعه اشعار*، تهران: مروارید.
- بایرامی، محمدرضا (۱۳۹۶)، *آتش به اختیار*، تهران: انتشارات کتاب نیستان.
- _____ (۱۳۸۹)، *عقاب‌های تپه ۶۰*، تهران: انتشارات کتاب نیستان.
- حسینی، سیده اعظم (۱۳۸۷)، *دا*، خاطرات سیده زهرا حسینی، تهران: سوره مهر.
- حسینی‌پور، ناصر (۱۳۹۱)، *پایی که جا ماند*، تهران: سوره مهر.
- خرمی‌پور، مسعود (۱۳۸۹)، *ما هشت نفر*، خاطرات جمعی از اسرای محکوم قضایی موصل چهار، جلد اول، تهران: پیام آزادگان.
- داریوش صبور، فتح الله (۱۳۸۶)، *فرهنگ و فرهنگ‌نویسی و تأثیر فرهنگ‌های معاصر در ادبیات و علوم*، پژوهشنامه/دب حماسی، ۴، سال سوم.
- دانش‌نامه عمومی، <https://abadis.ir/wiki>
- داؤدآبادی، حمید (۱۳۹۵)، *دیدم که جانم می‌رود*، قم: انتشارات شهید کاظمی.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۶۵)، *لغت‌نامه*، تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
- دهقان، احمد (۱۳۹۶)، *سفر به گری ۲۷۰ درجه*، تهران: انتشارات نیستان هنر.
- رحمان دوست، مجتبی (۱۳۷۹)، *رمان مقاومت، منابع، مضامین و باید‌ها*، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۱۵۶.

- سالمی نژاد، عبدالرضا (۱۳۹۷)، *نبرد در رمل های جنگل عمقر*، جلد چهارم، تهران: نیلوفران.
- سنگری، محمدرضا (۱۳۸۰)، *نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس*، تهران: پالیزبان.
- شکارسری، حمیدرضا (۱۳۹۱)، *چیزی قطب نماها را دیوانه می کند*، تهران: فصل پنجم.
- صادقی گویا، نجاتعلی (۱۳۷۸)، *عملیات آزادسازی سنندج و گردنه صلوات آباد*، تهران: ایران سبز.
- عرب عامری، یار محمد (۱۳۸۶)، *بر سر پیمان*، قم: زمزم هدایت.
- عرفانیان، زینب (۱۳۹۷)، *مربع های قرمز*، به روایت محمدحسین حسینی یکتا، قم: انتشارات شهید کاظمی.
- علامیان، سعید (۱۳۸۸)، *مأموریت در ساحل نیسان*، تهران: صریح.
- عمید، حسن (۱۳۷۵)، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران: امیرکبیر.
- فردوسی، محمدرضا (۱۳۸۸)، *روی نقطه پراکندگی*، تهران: سوره مهر.
- فهیمی، سید مهدی (۱۳۸۱)، *فرهنگ نامه جبهه انقلاب اسلامی ایران در جنگ تحمیلی*، ج ۸، تهران: پایداری.
- فیاضی، میرعمادالدین (۱۳۹۱)، *سنگر و بیگانه*، تهران: انتشارات سوره مهر.
- _____ (۱۳۹۱)، *وطن سپرده به عشق*، تهران: سوره مهر.
- فوزی، یحیی؛ لطف الله زادگان، علیرضا (۱۳۷۸)، *در تدارک عملیات سرنوشت ساز*، تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
- قزوه، علیرضا (۱۳۹۲)، *از نخلستان تا خیابان*، تهران: سوره مهر.
- قمرزاده، موسی (۱۳۸۴)، *حدیث وصل و هجران*، قم: سبط التبی.
- کیان نژاد امیری، صادق (۱۳۹۰)، *یادگار ابراهیم*، ساری: نشر ساری.
- گروه نویسندگان (۱۴۰۰)، *سلام بر ابراهیم*، تهران: انتشارات شهید ابراهیم هادی.
- گلپایگانی، آیت الله العظمی حاج سید محمدرضا (۱۳۸۵)، *مرکز بررسی اسناد تاریخی شورای نویسندگان به روایت اسناد ساواک*، تهران: وزارت اطلاعات.
- محمدی، رشید (۱۳۹۴)، *یک نفس تا بهشت*، بجنورد: نشر قره بلاغ.
- مردانی، نصرالله (۱۳۶۴)، *خون نامه خاک*، تهران: کیهان.
- مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۸۸)، *فرهنگ نامه نهادهای انقلاب اسلامی*، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- مسّاح، مرتضی (۱۳۹۴)، *آقای دکتر...!*، اصفهان: ستارگان درخشان.
- مصاحب، غلامحسین (۱۳۸۰)، *دایرة المعارف فارسی*، جلد اول، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مطلق، محسن (۱۳۹۰)، *زنده باد کمیل*، تهران: سوره مهر.
- معین، محمد (۱۳۹۱)، *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- موسوی گرمارودی، علی (۱۳۸۹)، *خواب / ارغوانی*، تهران: سوره مهر.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۷۸)، *غلط ننویسیم*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- نجیمی، محمود (۱۳۸۹)، *به دنبال شقایق ها*، اصفهان: ستارگان درخشان.
- نفیسی، علی اکبر (۱۳۵۵)، *فرهنگ نفیسی*، تهران: کتابفروشی خیّام.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۷۹)، *کارنامه و خاطرات سال ۱۳۶۴*، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- هراتی، سلمان (۱۳۸۸)، *از آسمان سبز*، تهران: سوره مهر.

